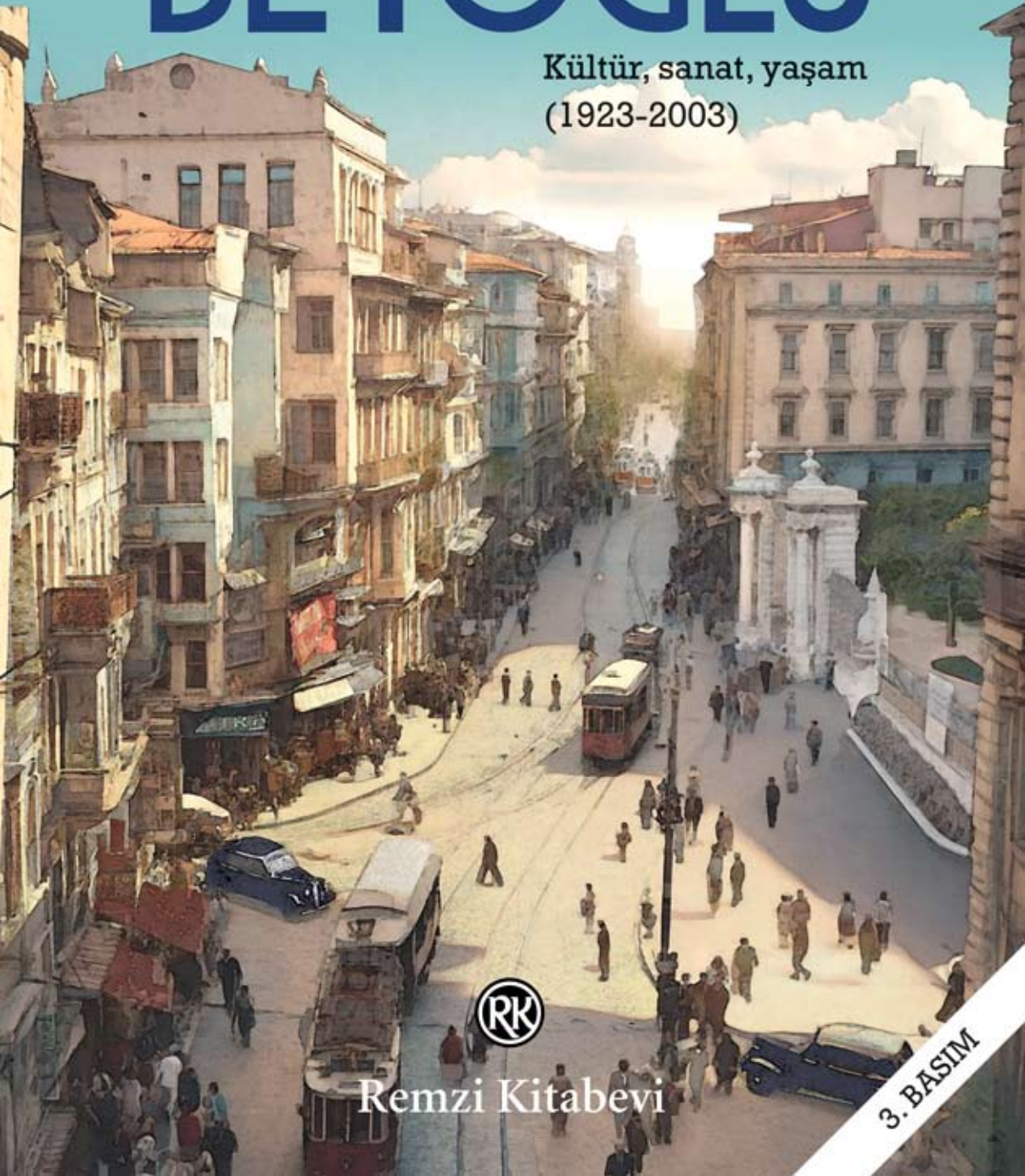

TURAN AKINCI

CUMHURİYET'TE

BEYOĞLU

Kültür, sanat, yaşam
(1923-2003)

Remzi Kitabevi

3. BASIM

TURAN AKINCI 1952 yılında İstanbul'da doğdu. Yeniköy İlkokulu'nun ardından 1971'de İstanbul Erkek Lisesi'nden mezun oldu. 1977'de DGSA Mimarlık Fakültesi'ni yüksek mimar olarak bitirdi. 1978 yılında Almanya'da lisansüstü çalışmalar yaparken Orta Çağ kentlerinin restorasyonu ile tarihsel çevre uygulamalarında bulundu.

Kurucusu olduğu sanayi kurumlarında 35 yıl görev yaptı. Emekliliğinin ardından İstanbul'da 2000 Osmanlı yapısının tanıtıldığı internet sayfasıyla geniş kesimlere ulaştı.

Cumhuriyet'te Beyoğlu (2019, 3. basım, 2024)'nın yanı sıra *Beyoğlu* (2018), *İstanbul: Dersaadet* (2020), *Galata* (2021), *Selanik* (2023) yazarın öteki kent kültürü kitaplarıdır. Önemli tarihsel dönüşümlere ilişkin çalışmaları şunlardır: *Suikast* (2017), *Sürgün* (2018), *İsyan* (2018), *İşgal* (2020), *Demokrat Parti* (2022), *Büyük Savaş* (2022) ve *Son Yüzyıl* (2023).

Turan Akıncı, *Beyoğlu* kitabıyla 2018 yılı Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü'nü, 2019 yılında da Sarı Siyah Kültür Ödülü'ne değer görüldü.

www.turanakinci.com

TURAN AKINCI

CUMHURİYET'TE BEYOĞLU

*Kültür, sanat, yaşam
(1923-2003)*

Remzi Kitabevi

38 yılın güzel anlarına...

CUMHURİYET’TE BEYOĞLU / Turan Akıncı

© Remzi Kitabevi, 2019

Her hakkı saklıdır.

Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

s. 78, 79, 80, 82, 87’deki (*) işaretli
fotoğraflar Çetin Korkmaz- Bahadır Bozkurtlar
(*İstanbul’daki Yabancı Saraylar*,
Tuna Köprülü, İBB Yayınları, 2007)

Yayına hazırlayan: Öner Ciravoğlu

Düzeltili: Mecit Demir

Kapak tasarımı: Ömer Erduran

ISBN 978-975-14-1906-4

BİRİNCİ BASIM: Temmuz 2019

ÜÇÜNCÜ BASIM: Mart 2024

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul

Sertifika no: 10705

Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090

www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Seçil Ofset, 100. Yıl Mah., Matbaacılar Sitesi

4. Cad. No: 77 Bağcılar-İstanbul

Sertifika no: 44903 / Tel (212) 629 0615

İçindekiler

BEYOĞLU'NDA ÜÇ DÖNEM, 9

Cumhuriyet Dönemi ve Beyoğlu, 11; İstanbul'da İşgalin Sona Ermesi, 11; Cumhuriyet'in Devraldığı Tablo, 11; Levanten Kültürün Sonu, 13; Cumhuriyet Dönemi, 13; Türkçe Bilmeyen Azınlıklar, 14; Çalışanların Türkleştirilmesi, 15; Mübadele, 17; Ülkede Türkçe Konuşulması, 17; Beyoğlu'nda Türkçe İsimler, 17; Levantenlerin Çalışma Hayatından Tasfiyesi, 19; Wagon-Lits Olayı, 20; Varlık Vergisi (1942), 21; Cumhuriyet Ekonomisi, 21; II. Dünya Savaşı'nda Türk Ekonomisi, 22; Çalışma Mecburiyeti, 24; Varlık Vergisinin Sonuçları, 25; Verginin Kaldırılması, 25; 6-7 Eylül Olayları (1955), 26; Kıbrıs Türkür Cemiyeti, 26; Londra'dan Destek İsteniyor, 27; Selanik'te Patlayan Bomba ve İstanbul Ekspres Gazetesi, 27; Olaylar Patlıyor, 28; Hükümetin Önlemleri, 30; Hasarlar ve Ölümler, 30; Tutuklamalar ve Yargılamalar, 31; Solcuların Tutuklanması, 31; Karşılıklı Suçlamalar, 32; Azınlıklar Göç Ediyor, 33; 1964 Apelasis, 34; Kıbrıs'ta Yaşanan Kanlı Noel, 34; Ülkede Öfke Artıyor, 35; Okullar ve Dernekler, 36; Diplomatik Gelenek, 37

2 – BEYOĞLU'NDA GEZERKEN, 39

PASTANELER VE KAHVELER, 41; Ankara Pastanesi (Petrograd), 41; Baylan Pastanesi, 42; Baylan Kadrosu, 45; Elit Kahvesi, 46; Lebon Pastanesi, 48; Markiz Pastanesi, 49; Nisuz "Akademi"si, 51; Tokatlı Pastanesi, 54; Beyoğlu Şiir Matineleri, 56

3 – SEFARETLER BEYOĞLU'NDAN VAZGEÇMİYOR, 61

Ayaspaşa Alman Sefaret Sarayı, 63; Beyoğlu Fransız Sefaret Sarayı, 64; Beyoğlu Hollanda Sefaret Sarayı, 64; Beyoğlu İsveç Sefaret Sarayı, 65; Rusya Sefaret Sarayı, 66; Taksim Belçika Sefaret Sarayı, 67; Tepebaşı Birleşik Krallık Sefaret Sarayı, 68; Toplane İtalyan Sefaret Sarayı, 69

4 – BEYOĞLU'NDA YEME İÇME KÜLTÜRÜ, 89

LOKANTALAR VE MEYHANELER, 91; Bedros Meyhanesi, 91; Çardaş Lokantası, 91; Fischer Lokantası, 92; Kohout Birahane ve Lokantası, 93; Müptela Lokantası, 94; Novotny Lokantası, 94; Refik Meyhanesi, 95; Saraybosna Lokantası, 96; Şahin Lokantası, 97; Tuna Lokantası, 97; Yakup Meyhanesi, 98; Ayaspaşa, 99; Rus Lokantası, 99; Park Otel Lokantası, 99; Beyoğlu, 100; Abdullah Efendi Lokantası, 100;

Atlantik Birahanesi, 101; Cumhuriyet Meyhanesi, 102; Degüstasyon Lokantası, 103; George Carpitch, 104; Hacı Abdullah Lokantası, 104; Hacıbaba Lokantası, 105; Hacı Salih Lokantası, 106; Hristaki Meyhanesi – Zowe Birahanesi, 106; Krepen'de İmroz Meyhanesi, 107; Kit-Kat Bar Restoran, 108; Köfteci Hüseyin, 108; Lale İşkembecisi, 109; Moscovite – Le Grand Cercle Moscovite, 109; Medvied Lokantası, 110; Paulick Lokantası, 110; Proksch Birahanesi, 111; Rejans Rus Lokantası, 111; Rose – Noire Gece Kulübü, 113; Sarmatov Lokantası, 114; Splendid Lokantası, 114; Şehrazat Lokantası, 115; Tokatlıyan-Cafe Et Restaurant de Splendid, 115; Turquoise Restaurant, 116; Valavanis-L'Orient-Anadolu Birahanesi, 118; **Karaköy**, 118; Bankalar Lokantası, 118; Liman Lokantası, 119; Tarihi Karaköy Balıkçısı, 120; **Kurtuluş**, 121; Madam Despina, 121; **Taksim**, 122; Panorama Bahçesi, 122; Selvi Lokantası, 123; **Tepebaşı**, 124; Belediye Bahçesi, 124; Benzour Birahanesi, 125; Cumhuriyet Bahçesi, 125; Garden Bar, 126; İzmir Lokantası, 127; Tepebaşı Majestik Lokantası, 127; Pera Palas Oteli Restoranı, 128; Viyana Lokantası, 128; PASTANE, KAHVE VE TATLICILAR, 130; **Asmalımescit**, 130; Elit Kahvesi, 130; **Beyoğlu**, 130; Baylan Pastanesi, 130; Hacı Bekir Ali Muhittin Şekerlemecisi, 131; İnci Pastanesi, 132; Lebon Pastanesi, 133; Nisuzaz Pastanesi, 133; Markiz Pastanesi, 134; Petrograd Pastanesi – Ankara Pastanesi, 135; Saray Muhallebicisi, 135; Viyana Kahvesi, 136; **Taksim**, 136; Eptalofos Kahvesi, 136; GAZINOLAR, 138; **Taksim**, 138; Büyük Maksim Gazinosu, 138; Kristal Gazinosu, 141; Maksim Gazinosu, 143

5 – BEYOĞLU TİYATROLARI, 149

TIYATRO SALONLARI, 151; **Beyoğlu**, 151; Baro Han Sahnesi, 151; Elhamra Sahnesi, 151; Fransız Tiyatrosu – Ses Tiyatrosu, 152; Genar Sahnesi, 153; Karaca Sahnesi, 153; Küçük Sahne – Bedia Muvahhit Sahnesi, 154; Oda Tiyatrosu, 155; Şehir Tiyatroları Yeni Komedi Sahnesi, 155; **Elmadağ**, 156; Şan Sahnesi, 156; **Harbiye**, 157; Cemil Topuzlu Sahnesi, 157; Kenter Sahnesi, 157; Konak Sahnesi, 158; Muhsin Ertuğrul Sahnesi, 158; **Sıraselviler**, 159; Arena Tiyatrosu, 159; Deveküşü Kabare Sahnesi, 159; **Taksim**, 160; Atatürk Kültür Merkezi, 160; Venüs Sahnesi, 161; **Tepebaşı**, 162; Dram Tiyatrosu, 162; Komedi Tiyatrosu, 163; TIYATRO TOPLULUKLARI, 164; Ali Poyrazoğlu Tiyatrosu, 164; Arena Tiyatrosu, 165; Ayfer Feray – Nisa Serezli Tiyatrosu, 166; Cemal Sahir Opereti, 166; Deveküşü Kabare Tiyatrosu, 167; Dormen Tiyatrosu, 170; Dostlar Tiyatrosu, 172; Genar Tiyatrosu, 174; Gülriz Sururi – Engin Cezzar Tiyatrosu, 175; İstanbul Devlet Tiyatrosu, 176; İstanbul Opereti, 177; İstanbul Şehir Tiyatroları, 178; İstanbul Tiyatrosu, 180; Kenter Tiyatrosu, 181; Küçük Sahne Tiyatrosu, 183; Muammer Karaca Tiyatrosu, 185; Mücap Ofluoğlu Tiyatrosu, 186; Nisa Serezli – Tolga Aşkınar Tiyatrosu, 187; Oda Tiyatrosu, 188; Oraloğlu Tiyatrosu, 188; Ortaoyuncular, 189; Raşit Rıza Tiyatrosu, 191; Ses Opereti, 192; Şen Ses Opereti, 193; Ulvi Uraz Tiyatrosu, 194; Yeni Ses Opereti, 195

6 – BEYOĞLU SINEMALARI, 199

Beyoğlu, 201; Alkazar Sineması – Electra, 201; Ar Sineması – Yeni Ar – Sine Pop, 202; Atlas Sineması, 203; Cine Central, 204; Cine Palace – Eden – Şık, 204; Cosmographie Sineması – Nouveau – Halk Opereti, 205; Dünya ve Fitaş Sinemaları, 206; Elhamra Sineması, 207; Emek Sineması – Melek Sineması – Skating Palace, 209; İpek Sineması – Opera Sineması – Yeni Komedi Sahnesi, 212; Lale Sineması,

214; Lüks Sineması – Eclair Sineması – Şark, 216; Orientaux Sineması, 217; Rüya Sineması – Sümer – Artistique Sineması, 218; Saray Sineması – Gloria – Gaumont, 219; Ses Sineması – İdeal – Royal, 221; Yeni Melek Sineması, 221; Yıldız Sineması – Etoile, 222; **Galata**, 223; Apollon Sineması – Union, 223; Majestique Sineması – Astorya – Halk – Sancak, 224; **Taksim**, 224; Majik Sineması, 224; **Tepebaşı**, 226; Pathe Sineması, 22

7 – YEŞİLÇAM’DA TÜRK SINEMASI, 229

8 – BEYOĞLU’NDA MÜZELER, 261

Beyoğlu, 263; Adam Mickiewicz Müzesi, 263; Galata Mevlevihanesi Müzesi, 264; Maya Sanat Galerisi, 265; Yapı ve Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi, 266; **Cihangir**, 266; Orhan Kemal Müzesi, 266; **Galata**, 267; 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi, 267; **Harbiye**, 269; Askeri Müze, 269; **Hasköy**, 270; Rahmi M. Koç Sanayi Müzesi, 270; **Tepebaşı**, 271; İstanbul Modern Sanatlar Müzesi, 271; **Tophane**, 272; Mimar Sinan Üniversitesi Resim Heykel Müzesi, 272

9 – BEYOĞLU’NDA KÜTÜPHANELER, 277

Ayaspaşa, 279; Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi, 279; **Beyoğlu**, 280; Alvaro Mutis Kütüphanesi-Bibliotheca Alvaro Mutis, 280; Çekül Anadolu Araştırmaları Bilgi ve Belge Merkezi, 281; Goethe Enstitüsü Kütüphanesi, 282; Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, 282; Fransız Kültür Merkezi Kütüphanesi, 284; Hollanda Araştırma Enstitüsü Kütüphanesi, 284; Yapı ve Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi, 285; Türvak Ulvi Uraz Kitaplığı, 287; **Cihangir**, 287; Orient Enstitüsü Kütüphanesi, 287; **Galata**, 288; Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Kütüphanesi, 288; **Fındıklı**, 288; Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Kütüphanesi, 288; **Taksim**, 289; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, 289; **Tepebaşı**, 290; İstanbul Modern Sanatlar Kütüphanesi, 290

10 – BEYOĞLU FOTOĞRAFÇILARI, 295

BEYOĞLU FOTOĞRAFÇILARI, 297; Ara Güler, 297; Arif Hikmet Koyunoğlu, 299; Aşıl Samancı, 300; Bahattin Rahmi Bediz, 301; Burhan Felek, 302; Ferit İbrahim, 303; Naciye Suman, 304; Nicolas Andriomenos, 305; Sabit Kalfagil, 305; Selahattin Giz, 306; Süleyman Süreyya Bükey, 306; Şemsi Güner, 307; Zeki Faik İzer, 308

11 – BEYOĞLU’NDA BANKALAR, 311

Beyoğlu – **Galata**, 313; Banco Commerciale Italiana, 313; Banco di Roma, 313; Banque Belgique Pour L’etranger Societe Anonyme, 314; Banque D’athenes Societe Anonyme, 314; Credit Lyonnais Societe Anonyme, 315; Demirbank, 315; Denizcilik Bankası, 316; Deutsche Orient Bank, 316; Emlak ve Eytam Bankası, 316; Eskişehir Bankası, 317; Etibank, 317; Holantse Bank Uni. Nv., 317; İstanbul Bankası, 317; Pamukbank, 318; Osmanlı Bankası, 318; Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, 319; Selanik Bankası, 320; Sümerbank, 321; Türkiye İmar Bankası, 321; Türk Ticaret Bankası, 322

12 – BEYOĞLU AİLELERİ, 323

Abidin Paşa Ailesi, 325; Ağaoglu Ailesi, 326; Aykaç Ailesi, 329; Cimcoz Ailesi, 330; Gerede Ailesi, 331; Hacı Bekir Ailesi, 332; Hekim İsmailpaşazade Ailesi, 333; İpar Ailesi, 335; Kılıç Ali Ailesi, 337; Kıraç Ailesi, 338; Kocataş Ailesi, 340; Mardinzade Ailesi, 341; Portakal Ailesi, 344; Samipaşazade Ailesi, 345; Saracoğlu Ailesi, 348; Simavi Ailesi, 349; Sururi Ailesi, 351; Taşkent Ailesi, 352; Yesari Ailesi, 353

EKLER, 355

Selahattin Giz Koleksiyonundan Beyoğlu, 356; Beyoğlu'nda Osmanlı Eserleri, 365; Beyoğlu Sokakları, 383; Cumhuriyet'te Zaman Dizini, 391; İstanbul Şehir Tiyatroları Repertuarı, 410

KAYNAKÇA, 437

Yıl 1927. Grande Rue de Pera isimli caddeye İstiklal Caddesi ismi veriliyor. Caddeye, İstanbul'un işgali sırasında Beyoğlu'nda yaşanan acı olaylara cevap olarak İstiklal Caddesi ismi veriliyor. Sokak tabelası Taksim Meydanı'nın köşesinde bulunan su maksemine asılıyor. Beyoğlu Belediyesi'nin imkânları çok kısıtlı, uzun bir merdiveni bile yok. İki merdiven birbirine bağlanarak uzun bir merdiven elde edilmiş. Tabelayı duvara monte eden belediye görevlisi Osman Nuri Ergin.

CUMHURİYET DÖNEMİ VE BEYOĞLU

Osmanlı Dönemi'nde "Cadde-i Kebir" ve "Grande Rue De Pera" isimleriyle anılan Beyoğlu Caddesi, Cumhuriyet ile İstiklal Caddesi adını aldı zira Mütareke Dönemi'nde bu caddede Türklere çok acı şeyler yaşatılmıştı.

İstanbul'da İşgalin Sona Ermesi

İtilaf Devletleri donanmaları 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'na dayanarak 13 Kasım 1918'de İstanbul'a asker çıkardılar. Şehirde birçok önemli kamu yapılarını işgal ettiler. Mebusan Meclisi'nin Misakımilli kararını almasından sonra 16 Mart 1920 günü Müttefikler İstanbul'u tamamen işgal etti ve Osmanlı yönetiminin şehirde bir hükmü kalmadı.

24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra, 23 Ağustos 1923'ten itibaren İtilaf kuvvetleri İstanbul'dan ayrılmaya başladı. 4 Ekim 1923 günü Dolmabahçe Sarayı önünde düzenlenen bir törenle işgal güçleri şehri TBMM Hükümeti'ne teslim etti. 6 Ekim 1923'te ise Şükrü Naili Paşa komutasındaki 3. Kolordu İstanbul'a girdi ve işgal resmen sonlandı. İstanbul'un işgali 4 yıl 10 ay 23 gün sürmüştü.

Artık ülkeye TBMM Hükümeti egemendi. 600 yıllık Osmanlı hâkimiyetinden ve işgal döneminden sonra cumhuriyet başta Beyoğlu olmak üzere İstanbul'u devralmıştı.

Cumhuriyet'in Devraldığı Tablo

Türkiye Cumhuriyeti, başta Beyoğlu olmak üzere nasıl bir İstanbul devraldı? 1900'lerin başlarında İstanbul'un nüfusu bir milyon kişiydi. Bu nüfus yapısında İstanbul şehrinde vatandaş olarak 450 bin Müslüman Türk, 410 bin ekalliyet yaşamaktaydı. Ayrıca çeşitli ülkelerin vatandaşı olan 150 bin kişi İstanbul'da ikamet ediyordu. 1860 yılından itibaren İstanbul'a Avrupa'dan yoğun bir nüfus akımı olmuştu. Batılılar, Osmanlı şehirlerine kısa sürede para kazanmak için gelmişlerdi. Osmanlı bakir bir toplumdu ve sosyal yaşamda birçok şey eksikti. Levantenler Osmanlı toplumunun ihtiyacı olan ürünleri getirip satıyorlardı ve

kısa zamanda yaşadıkları Beyoğlu ve Galata semtlerinde ticari hayatı ele geçirdiler.

Devlet-i Osmani parasız kaldığı için tüm imtiyaz işlerini Levantenlere bırakmıştı. Yabancı şirketler ve onların İstanbul'daki temsilcileri İstanbul'un en önemli üretim kaynaklarının uzun yıllar için imtiyazını almışlardı. Elektrik üretim ve dağıtımı, hava gazı dağıtımı, su dağıtımı, telefon ve telgraf haberleşmesi, tüm liman ve rıhtım işletmeleri, demiryolu, tünel, tramvay ve vapur ulaşımı ana konulardı. Dersaadet Tahvilat ve Esham Borsası ile banka ve sigorta şirketlerinin tamamı Levantenlerin kontrolündeydi. Ülke ihracat ve ithalatının tamamı bu yabancı şirketler tarafından gerçekleştiriliyordu. Avrupalılara ait şirketlerin yönetim kademelerinde azınlıklar görev yapmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin son 60 senesinde Osmanlı liman şehirlerine belirttiği gibi bir Levanten kültürü egemen olmuştu. Özellikle Beyoğlu'nda yaşanan kültür, sanat ve Batılı yaşam düzeni; Levantenler, ekalliyetler ve Türkler tarafından oluşturulan ortak bir kültürün sonucuydu. Bugün bu dönemi Beyoğlu kültürü ve adabı olarak tanımlıyoruz ama aynı zamanda Levantenler, Osmanlı ekonomisine de hâkim olmuşlardır.

29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti kuruldu ve yeni devletin siyaseti ve tercihleri çok farklı oldu. Cumhuriyet, Kurtuluş Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştı ve önceliği Müslüman Türk halkını ayağa kaldırmak, eğitmek, insanca yaşatmak ve millet olmak gibi bir siyasete sahipti. Osmanlı'nın son devrinde yabancılar ve azınlıklar Türklere ticarete yaşama hakkı vermemişlerdi.

Tarihte her yaşanan dönem sonrası bir hesaplaşma yaşanır. 500 yıldır bu topraklarda huzur içinde yaşamış olan bir kısım Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler Mütareke sürecinde doğup büyüdüğü topraklara ihanet ettiler. Kısacası ilk fırsatta 500 yıl birlikte yaşadıkları Müslüman Türkleri ezdiler. Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye Cumhuriyeti kurulunca dört yıldır Beyoğlu'nda yaşanan zulümlerin bir hesaplaşma dönemi başlayacaktı.

Yeni dönemde Beyoğlu'nu etkileyen dört ayrı süreç yaşandı. Aslında bu süreçler kaçınılmazdı ama dönemin şartları içinde daha yumuşak daha bütünlükçü yaşanabilirdi ama olmadı.

Beyoğlu'nda yaşanan dört dönem caddenin konumunu değiştirdi: Levantenlerin gönderilmesi, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül Olayları ve 1964 yılında Yunan pasaportluların sınır dışı edilmesi.

LEVANTEN KÜLTÜRÜN SONU

Cumhuriyet Dönemi

Milli Mücadele sonrası İstanbul'da halkın büyük kısmı sefalet içindeydi. Özellikle kamu çalışanları uzun süredir maaş alamıyorlardı zira başta devlet kalmamıştı. Türkler açlık çekerken gayrimüslimler refah içinde yaşamaya devam ediyorlardı. Bu durum sefalet içinde olan halkın tepkisini çekti ve azar azar sesler yükselmeye başladı. Özellikle gençler ticarete, sanayide, borsada, bankalarda ve sigorta şirketlerinde işe girmek istiyorlardı. Mütareke döneminde işgal güçleri ile işbirliği yapmış olan Rumlar, yeni dönemde hayatın kendileri için zor olacağını göreberek Yunanistan'a göçtü.

Savaş sonrasında ortaya yeni bir dönem çıkmıştı. TBMM'nin oluşmasından sonra İstanbul Milli Ticaret Teşvik ve Himaye Cemiyeti 1 Aralık 1922 tarihinde kuruldu. Cemiyetin amacı Rumlardan boşalan ticaret sahasının Türkler tarafından doldurulmasıydı. Ülkeye mal satmaya gelen Batılı ticaret adamlarının temsilciliklerinin Türkler tarafından alınmasıydı. Bu konuda Dışişleri Bakanlığı yabancı devletler nezdinde temaslar kurdu.

Dersaadet Ticaret Odası o dönemde milli bir oda değildi ve yönetimine azınlıklar hâkimdi. Milli Ticaret Birliği Başkanı Ahmet Hamdi Başar'ın çalışmasıyla İktisadi Teşkilat ve Muamelat Şirketi kuruldu. Bu kurumun görevi şirketlerden bilgi toplayarak bir ticaret envanteri çıkarmaktı. Sonuçlar Türkler açısından üzüntü vericiydi. İstanbul'daki ihracat ve ithalat işlerinde Türklerin payı yüzde dördtü. Dış ticaret komisyonculuğunda ise yüzde üçtü. Dersaadet Esham ve Tahvilat Borsası'nda işlem yapabilenlerin sadece yüzde beşi Türk'tü.

Bankacılık sektörü tamamen yabancıların elindeydi, sadece iki ufak Türk bankası (İtibari Milli Bankası ve Adapazarı İslam Ticaret Bankası) faaliyet gösteriyordu. Tüm bankacılık ve sigorta işlemleri Fransızca yapılıyordu. Devletten imtiyaz almış tütün, elektrik, su, telefon, telgraf, tren yolu ve tramvay işletmelerinin tüm yöneticileri, müdürleri ve şefleri azınlıktı. Türkler bu şirketlerde beçilik, temizlik ve taşıma işlerinde çok cüzi maaşla çalışıyorlardı.

Dersaadet Ticaret Odası ekalliyetlerin elindeydi ve milli bir oda değildi. 1-2 Ağustos 1923 günü yapılan seçimlerde Türkler organize olup blok olarak oy verdiler ve sonunda yönetime Türkler seçildi. Kavalalı İbrahim Paşazade Hüseyin Bey ve kadrosu Dersaadet Ticaret Odası'nın yönetimine geldi ve uzun yıllar sonunda oda Türkleştirilmiş oldu.

İşgal güçlerinin İstanbul'dan gideceğinin belli olduğu 1922 yılı ekim ayından 1923 yılı nisan ayı sonuna kadar süren altı aylık dönemde işin resmi gayrimüslimler için netleşmişti. Mütareke döneminde işgal güçleri ile gerek ticaret

ve gerekse siyasi ilişkiler içine girmiş olan ekalliyetler İstanbul'da bir gelecekleri olmadığını anladılar. Bu dönemde İstanbul'dan yurtdışına göç edenler, 188.681 Rum ve 150.076 gayrimüslim olmak üzere toplam 338.757 kişiydi.⁽¹⁾ Bu sayı Beyoğlu için büyük bir kırılmaydı.

Türkçe Bilmeyen Azınlıklar

Osmanlı coğrafyasında doğmuş büyümüş ve senelerdir bu topraklarda ticaret yapan azınlıklar vardı ve bu insanlar Türkçe bilmiyorlardı. Çalıştıkları işkolunda egemen olduklarından dolayı kendi iş alanlarında istedikleri lisan-da işlem yapıyorlardı. İhracat ve ithalat işleri o dönemde geniş çapta limanlardan yapılıyordu ve tüm liman işletmeleri ekalliyetlerin elindeydi. Limanda çalışmak için veya faaliyet göstermek için Rumca, İtalyanca veya Fransızca bilmek lazımdı. İstanbul, Selanik, İzmir, Mersin ve Trabzon limanları o tarihe kadar gayrimüslimlerin yönetimindeydi. Trabzon Limanı'nda tüm işlemler Rumca, Selanik ve Beyrut limanlarında ise Fransızca yapılıyordu. Bu limanlarda görev yapanlar uzun süredir bu makamları korudukları için Türklere o limanlarda iş yaptırmıyorlardı. Kurdukları bir sistem vardı ve bu düzene dışarıdan birinin girme imkânı yoktu. Bu nizamı senelerce kimse sorgulamamıştı. Azınlıklar, devlet içinde devlet kurmuşlardı.

Bankacılık, sigorta, imtiyaz sözleşmelerine dayanan çok sayıda ayrıcalıklı kurum vardı ve bu şirketlerde Türkçe bilmeyen İstanbul'da doğmuş ve büyümüş pek çok çalışan vardı.

Cumhuriyet kurulmuş yeni bir dönem başlamıştı. Hükümetin azınlıklar konusunda bir karar alması gerekiyordu ama ülkede çok sorun olduğu için bu konuya bir türlü sıra gelmiyordu. 1925 yılı şubat ve nisan ayları arasında Doğu Anadolu'da Şeyh Sait İsyanı yaşandı. Bu gelişme hükümetin başta Kürtler olmak üzere çeşitli etnik ve dini kökene mensup vatandaşların Türkleştirilmesi konusunda daha süratli kararlar almasına sebep oldu. Şeyh Sait İsyanı bastırılınca Başbakan İsmet İnönü, Türk Ocakları'nda bir konuşma yaptı. Bu konuşma o dönemde ülkede büyük yankı buldu zira genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bundan sonraki yol haritası konusunda ipucu verdi:

Vazifemiz Türk vatani içinde yaşayan vatandaşları en kısa sürede Türk yapmaktır. Türklere ve Türklüğe muhalefet eden anasırı⁽²⁾ kesip atarız.⁽³⁾

İsmet İnönü, bu konuşmasıyla Türkleşmenin cumhuriyetin en önemli siyasi programı olduğunu belirtmişti. Bu konuşma ülkede herkesin konuyu bir da-

(1) İngiliz Dışişleri Arşivi, FO. 371/9114 E3460.

(2) Anasır: Bütünü meydana getiren unsurlar.

(3) *Vakit*, 27 Nisan 1925.

ha düşünmesine sebep oldu. *Akşam* gazetesinde Necmettin Sadak başyazısında şunu yazmıştı:

Türkiye'nin Osmanlı'dan devraldığı en büyük sorunlardan biri de azınlıklardır. Gayrimüslimler Türk toplumu ile bütünleşmeden ve Türkçe öğrenmeden Türk tebaası olarak kabul edilemezler.⁽¹⁾

Çalışanların Türkleştirilmesi

Cumhuriyet ilan edilmiş ve devlet, yeni bir siyasi düşünce etrafında yeniden düzenlenmişti. Osmanlı Devleti'nin çok milletli bir toplum düzeni geride kalmıştı. Cumhuriyetin ana unsuru Türk milleti idi. Bu düşüncenin altını artık doldurma zamanı gelmişti. Ekonomide milliyetçi çizgi izlenmeye başlandı ve bunun için ticaret ve sanayi kesimi Türkleştirilmeye çalışıldı. Bankalarda, sigorta şirketlerinde, imtiyaz şirketlerinde, ticarethanelerde çalışanla belli bir bölümünün Müslüman Türk olması kuralı kondu. Bu kural konduğu tarihte İstanbul'da telefon hizmeti veren Constantinople Telekom şirketinde çalışanlar arasında bir tane Türk yoktu.⁽²⁾ Yabancı şirketler gayrimüslim olan personeli ni işten çıkarıp Türkleri işe almaya başladı. Bu uygulama konusunda farklı kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Bu oran bazı kaynaklarda yüzde elli,⁽³⁾ bazılarında yüzde yetmiş beş⁽⁴⁾ hatta bazılarında yüzde yüzdür.⁽⁵⁾

Daha Cumhuriyet kurulmadan 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi toplandı. Kongrede alınan şu karar önemliydi: "Türkiye topraklarında ticaret Türkçe yapılı ve Türk tüccarlarının yapacağı ticarete arada aracıya ve komisyoncuya ihtiyaç yoktur." O tarihe kadar dış ticarete azınlıklar aracılık yapıyorlardı. 1924 yılında Memurin Kanunu çıkarıldı. Bu kanunun 4. maddesine göre devlete iş başvurusu yapanların Türk olma zorunluluğu getirildi.

İstanbul'da ticarete hâkim olan çok sayıda yabancı şirket vardı ve yeni kanuna göre ticaret Türkçe yapılacaktı ve dolayısıyla şirketlerde Türkçe bilmeyen kişiler görev yapamayacaktı. Bu şirketlerde müdür, şef ve amir gibi tecrübeli kişiler Türkçe konuşamadıkları için şirketlerden ayrılacaklardı ama bu kişilerin yerine yerleşecek yeteri kadar eğitilmiş Türk yoktu. Senelerce işyerlerine hep Rumca, Fransızca ve İtalyanca bilen personel istihdam eden şirketler işyerlerine hiçbir zaman Türk almayı düşünmemişlerdi. Bu şirketlerin halka verdikleri fatura ve makbuzlar bile yabancı dilde basılmıştı.

(1) Necmettin Sadak, "Türkleştirme", *Akşam*, 30 Nisan 1925.

(2) Telefon şirketindeki gayrimüslim memurlar, *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1925.

(3) Ester Benbassa Dudonney, *Le Tanzimat et le Kemalo nationalisme, Cultures Méditerranéennes et Orientales*, Syros, Paris, 1982, Paul Gentizon, 1929, s. 265.

(4) İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 8 Şubat 1926 tarih FO 371/11540/E1072/373/44.

(5) New Anti Semitic Law in Turkey, *The Jewish Chronicle*, 23 Kasım 1923, s. 20

Azınlıklar bu uygulamadan dolayı Türkiye Cumhuriyeti'ni insan haklarına uymadığı için Milletler Cemiyeti'ne ve yabancı devletlere şikâyet ettiler. Milletler Cemiyeti bu uygulamanın dayandığı bir kanun olmadığı için yetkisizlik kararı verdi.⁽¹⁾ Batılı ülkeler de yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin iç işlerine karışmayı göze alamadılar. 19 Ekim 1923 tarihinde Bayındırlık Bakanlığı adına açıklama yapan bakanlık sözcüsü Fevzi Bey şunları söyledi:⁽²⁾

Yabancı şirketler ister devlet ile ister belediye ile sözleşmeleri olsun olmasın Müslüman Türk çalıştırmaları gerektiğini tebliğ ettik. TBMM'nin tüm tebaaları eşit olarak istihdam etme zorunluluğu yoktur. Bozulmuş olan düzeni yeniden kurmaya çalışıyoruz. Şirketlere Müslüman Türk vatandaşları işe almayıp Rum, Ermeni ve Yahudi çalışanları istihdam etmeye devam ederlerse kendileri ile yapılmış tüm sözleşmeleri iptal ederiz. İster İstanbul'un elektriği kesilsin ister tramvaylar dursun. Tavrımız kesindir.⁽³⁾

Şirketlerin çalışanlarının yüzde 75'nin Türk olması zorunluluğu ile ilgili bir kanun teklifi TBMM'ye hiçbir zaman sunulmadı. Ticaret Bakanlığı müfettişleri ve polis hiçbir zaman yazılı bir belge vermeden şirketleri denetlediler ve bu uygulamayı yerleştirdiler.⁽⁴⁾

Gayrimüslim çalışanlar şirketlerden yüz-iki yüz kişilik gruplar halinde işten çıkarıldılar ve bunlara tazminat ödenmedi. Kamu kuruluşları da gayrimüslimlerin istifa etmeleri konusunda çeşitli uygulamalarda bulundular. Yabancı şirketlerden, Constantinople Telefon Şirketi, İstanbul Liman İşletmesi, Anadolu Demiryolları İdaresi, Şirket-i Hayriye, Tramvay İşletmeleri, Elektrik İdaresi, Su İdaresi, Havagazı İdaresi ve Telgraf İdaresi gibi o dönemin bütün büyük şirketleri karara uydular. Bazı uymayan şirketlere de kapatma emri tebliğ edildi. Orosdi Back, dönemin hazır giyim konusunda en büyük toptancısı ve çok katlı mağazalara sahipti.⁽⁵⁾ Şirketin sahibi de tüm çalışanları da Yahudi'ydi. İlk başlarda işi ağırdan alan şirket kapatma tebligatını alınca hemen Yahudi çalışanlarını işten çıkardı.

Bunların bir kısmı şirketleri devredip veya kapatıp İstanbul'dan göç etmeye başladılar. Bazıları da düzenlerini devam ettirebilmek için müftülüğe gidip Müslüman oldular.

(1) Milletler Cemiyeti Arşivi, R 1818, 41/30736/808 4 Eylül 1923 tarihli şikâyet dilekçesi.

(2) *Hakikat*, 10 Ekim 1923.

(3) Rıfat N. Bali, a.g.e., s. 209.

(4) Bankalarda Türk memurlar meselesi, *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1925.

(5) Orosdi Back şirketi merkezi: Eminönü Bahçekapı Şeyhülislam Hayri Efendi Caddesi, No. 2.

Mübadele

24 Temmuz 1923 günü Lozan Antlaşması kabul edildi. Bu antlaşma ile Türkiye kendi sınırları içinde egemen bir devlet olarak taraflarca tanındı. Lozan Konferansı'nın ortaya çıkardığı siyasi metinlerden biri de Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokolü'dür. Bu sözleşme gereğince yaklaşık olarak 400 bin Müslüman Türk ile 200 bin Hıristiyan Rum yaşadıkları yerlerden ayrılarak kendi milli sınırları içine göçtü. Bu mübadele her iki ülke için de çok değişik sorunlara yol açtı.⁽¹⁾

O yıllarda Beyoğlu, İstanbul yaşantısının merkeziydi. Yabancıların ve azınlıkların neredeyse tüm büyük firmaları Beyoğlu'ndaydı. Mübadele sonunda Beyoğlu iş hayatında önemli yeri olan birçok Rum Yunanistan'a göçmek zorunda kaldı. Bu göçten dolayı Beyoğlu'nda 110 Rum ve 21 Ermeni firması kapandı. Bu dönemde 150 bin gayrimüslim azınlık Mübadele Anlaşması kapsamında İstanbul'u terk etti.⁽²⁾

Ülkede Türkçe Konuşulması

Darülfünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin 13 Ocak 1928 tarihinde yapılan toplantısı sırasında birçok öğrenci ülkede Türkçenin konuşulmasına vurgu yaptı. Toplantı sonunda ülkede Türkçenin kullanılması için bir faaliyet düzenlenmesine karar verildi. Türkler aralarında zaten Türkçe konuşuyorlardı sorun azınlıklardaydı. Gayrimüslimlerin büyük kısmı Türkçe bilmiyordu. Ülkedeki azınlıkların Türkçe konuşmasını sağlamak için “*Vatandaş Türkçe Konuş!*” kampanyası başlatıldı. Talebe Cemiyeti Başkanı “*Türkiye’de Türkçeden başka dil kullanmak, Türkün hukukunu tanımamaktır*” ifadesinde bulunduktan sonra Türkiye’de yaşayanların Türkçe dışında başka dilleri konuşmalarının yasaklanmasını talep etti. Vatandaş Türkçe Konuş afişleri sinema, tiyatro, lokanta ve gazinolara asıldı ve bu konuda toplumda büyük bir baskı oluştu. Bu tür olaylardan sonra sokaklarda durum değişti. Artık iki azınlık vatandaşın sokakta Türkçe dışı konuşmaları halinde hemen konuya müdahale eden bir genç çıkıyordu. Yine sokaklarda Türkçe olmayan gazeteleri okuma imkânı kalmamıştı.

Beyoğlu'nda Türkçe İsimler

Beyoğlu Belediye Başkanı Server Bey döneminde o zamana kadar Cadde-i Kebir adını taşıyan Beyoğlu Caddesi'nin ismi “Grande Rue de Pera” olarak de-

(1) Her ülke sadece kendi dininden olan bir nüfus ile geleceğini planlamak istiyordu. İki ülke de din farklarının gelişmelerini engelleyeceğini düşünüyordu.

(2) Turan Akıncı, *Osmanlı'da Selanik*, a.g.e., s. 483.

ğıştırılmıştı. Yine bugün Meşrutiyet Caddesi olan caddeye de “Rue des Petits Champs” isimleri verilmişti. O dönemde her şey Fransız kültürüne endekli olup çok otelin, lokantanın, pasajın ismi Fransızcaydı.

1927 yılında Grande Rue de Pera olan caddenin ismi “İstiklal Caddesi” olarak değişti. Rue de Petit Champs ismi olan cadde ise “Meşrutiyet Caddesi” ismini aldı.⁽¹⁾ Yine bu dönemde birçok sokağın ismi değişti:

Glavany Sokak-Kallavi Sokak; Alleon Sokak-Alyon Sokak; Sağ Sokak-Balo Sokak; Venedik Sokak-Balyos Sokak; Eczacı Çıkmazı-Deva Çıkmazı; Rum Kabristanı Sokak-Meşelik Sokak; Derviş Sokak-Orhan Apaydın Sokak; Mezarlık Sokak-Oteller Sokak; Latin Çıkmazı-Perükar Sokak, Christaki Zografos Sokak-Sahne Sokak; Konsolos Sokak-Şehbender Sokak.⁽²⁾

Toptan ticaret yapanlar ve borsa ile ilintili olan şirketler Galata ve Karaköy’deydi. Osmanlı Devleti’nden imtiyaz almış olan Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmanisi, Dersaadet Tramvay İdaresi, Dersaadet Elektrik İdaresi merkezleri Beyoğlu’ndaydı. Bu büyük şirketlerin personelinde büyük bir değişiklik yaşandı. Bu şirketlerde çalışan azınlıklar işten çıkarılıp yerlerine Müslüman Türkler alındı. Yine o dönemde tüm bankaların, sigorta şirketlerinin ve Reji idaresinin merkezleri de Galata’da idi ve aynı değişim orada da yaşandı:

Etoile sineması-Yıldız sineması; Opera sineması-İpek sineması; Gloria sineması-Saray sineması; Majik sineması-Venüs sineması.⁽³⁾

Beyoğlu Caddesi’nde bulunan otel, lokanta ve pastanelerin de o dönem isimleri şu şekildeydi:

Hotel de Constantinople, Hotel D’Angleterre, Hotel Luxembourg, Hotel Bristol, Grand Hotel Français Et Continental, Grand Hotel Kroecker, Pera Palace, Grand Hotel De Londres, Hotel Royal, Hotel Byzance, Hotel Restaurant Des Colonies, Hotel D’Europe, Grand Hotel D’Orient, Hotel de France, Hotel De La Grand Bretagne, Hotel de Greece, Grand Hotel National, Hotel De La Paix Et De France, Hotel Du Palais Des Fleurs, Hotel Des Quatre Nations, Jardin Des Fleurs Casin De Pera, Cafe Et Restaurant De Commerce, Cafe Et Restaurant de Couronne, Brasserie De Londres, Cafe Et Restaurant De Luxembourg, Le Grand Cercle Moscovite, Brasserie Nicoli Suisse, Restaurant Et Patisserie Vallauray, Brasserie Viennois, Patisserie De Saint Pertersbourg.⁽⁴⁾

(1) Turan Akıncı, *Beyoğlu*, a.g.e., s. 444.

(2) Turan Akıncı, *Beyoğlu*, a.g.e., s. 444.

(3) Fransızca sinema ismi olan Eclair sözcüğünün Türkçe fonetiğe uygun olanı E ismi beğenilmeyince sinemaya Yıldırım ismi kondu.

(4) Turan Akıncı, *Beyoğlu*, a.g.e., s. 446.

Osmanlı'nın Pera'sından Beyoğlu'na... (1923-2003)

Osmanlı'nın Pera'sı, Cumhuriyet'in ilanından sonra da kentin önemli bir merkezi olma özelliğini sürdürdü.

Yeni adıyla Beyoğlu, özellikle de İstiklal Caddesi, İstanbul sakinlerinin, taşradan ve yurt dışından gelen ziyaretçilerin ilgisini çekmeye devam etti.

Aynı zamanda sanat ve kültür yaşamının kalbi olarak tüm coşkusuyla aydınların, eğlence meraklılarının buluşma noktası; son moda alışveriş olanaklarının merkezi oldu.

Turan Akıncı, İstanbul'un göz bebeği Beyoğlu'nda yaşanan değişimleri belgelerle göz önüne seriyor.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-1906-4

9 789751 419064

KDV'den muaftr